

Ludwig Wittgenstein

Zeker weten

*Over zekerheid en andere late
geschriften (1949-1951)*

*Vertaling & aantekeningen
Sybe Terwee*

Boom

Inhoud

Vooraf 7

door Sybe Terwee

Zeker weten 13

Ludwig Wittgenstein

Aantekeningen 179

Bibliografie 193

Overzicht van de manuscripten uit 1949-1951 195

Chronologie 1947-1951 199

Register 202

De laatste jaren van zijn leven gaf Ludwig Wittgenstein geen college meer. In 1947 diende hij zijn ontslag in als hoogleraar filosofie in Cambridge. Hij filosofeerde verder in gesprekken met collega's en vrienden, maar vooral door zijn gedachten op te schrijven in notitieboekjes, zoals hij altijd had gedaan. Door zijn grote behoefte aan afzondering en het vertrek uit Cambridge waren gesprekken niet aan de orde van de dag. Alleen toen hij in de zomer van 1949 Norman Malcolm bezocht in Ithaca, New York, had hij ruim gelegenheid om te praten met filosofen. Malcolm vertelt hierover in zijn *Memoir*. Schrijven ging moeilijk doordat hij in Amerika ziek werd en enige tijd later te horen kreeg dat hij niet lang meer te leven had. Desondanks waren er periodes waarin hij met energie en plezier kon werken. Juist de laatste anderhalf jaar van zijn leven laten uitbarstingen van creativiteit en nieuwe gedachten zien.

Zeker weten bevat de notities uit die laatste periode, van december 1949 tot april 1951. De laatste notitie was twee dagen voor zijn dood. De manuscripten 170 tot 177 verschijnen hier voor het eerst in chronologische volgorde. De hoop is dat hiermee het verband tussen de verschillende onderwerpen waarover Wittgenstein schreef wordt hersteld. De meeste van deze notities, die sinds 2015 toegankelijk zijn op het internet, zijn namelijk postuum gepubliceerd in vier verschillende boeken: *Over zekerheid* (1969), *Opmerkingen over de kleuren* (1977), *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie – Das Innere und das Äussere* (1992) en *Losse opmerkingen* (1977). Toch is ook hier een selectie gemaakt. Om de omvang van *Zeker weten* te beperken zijn twee reeksen notities uit *Opmerkingen over de kleuren* niet opgenomen:

deel I, uit april 1951, en deel III, par 1-295, uit april 1950. De wel opgenomen gedachten over kleuren bieden voldoende houvast om het verband met zekerheden en psychologie te tonen.

Wittgenstein is de meest becommentarieerde filosoof van de twintigste eeuw. Na zijn dood zijn honderden boeken en duizenden artikelen over hem verschenen. Hierdoor lijkt het misschien dat zijn filosofie uitleg nodig heeft. Komt dat doordat hij soms uitgesproken cryptisch schrijft, zoals in de *Tractatus*? In zijn latere werk wilde hij zijn filosofie wel degelijk uitleggen, zoals in deel I van de *Filosofische onderzoekingen*, dat een duidelijke opbouw kent en dat hij zelf voor publicatie klaarmaakte. Ook in de notities uit zijn laatste levensjaar zien we een filosoof aan het werk die zijn gedachten in glasheldere stijl weet te verwoorden. Wel laat hij soms de keuze open tussen verschillende formuleringen, maar dat betreft nuanceverschillen. De vertaling maakt steeds een keuze uit de varianten, waarbij meestal de tekst van eerdere publicaties wordt gevolgd.

Ik geef geen nadere uitleg bij *Zeker weten*: niet alleen is er al genoeg over geschreven, maar het zou zonde zijn om lezers te vervelen met uitleg nog voor ze Wittgenstein zelf hebben gelezen. Wie iets van zijn filosofie wil begrijpen kan beter één boek van hemzelf lezen dan tien boeken over zijn werk. Het is een geweldige ervaring om het werk van een filosoof te lezen. Juist als het moeite kost om een tekst te begrijpen – toegegeven, dat hoort erbij – is de beloning groot als dat op eigen kracht lukt. Pas later, als de eigen gedachten zijn uitgekristalliseerd, is het interessant om commentaren op te zoeken.

Wie behoefte voelt om verder te lezen kan denken aan Nederlandse inleidingen, zoals *Leven en werk van Ludwig Wittgenstein* van Bert Keizer, een ‘amateur’, zoals hij zelf zegt, of *Wittgensteins betekenis* van Martin Stokhof, een ervaren docent en logicus. Een uitstekende biografie is *Wittgenstein. The Duty of Genius* van Ray Monk, die de ontwikkeling

Manuscript (MS) 170

*Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie. Band 11:
Das Innere und das Äussere, 1949-1951 (LSPP) 51-53*

Mensen die het begrip ‘morgen’ niet hebben. Ze zouden nog een vrij uitgebreide taal kunnen hebben: verschillende bevelen, vragen, beschrijvingen. Zouden we met ze kunnen communiceren? – Maar zouden we ze kunnen *beschrijven* hoe mensen het woord ‘morgen’ gebruiken, zonder het ze te leren? *Welk doel* zou de beschrijving kunnen hebben?

LSPP 51

‘Morgen’ speelt zo’n grote rol omdat voor ons de wisseling van dag en nacht zo belangrijk is. Als dat niet zo was ...

Als men een ruwe beschrijving van het spel met ‘morgen’ zou willen geven, analoog met een ruwe beschrijving van de differentiaalrekening, dan zou ze veel primitiever moeten zijn, en het zou moeilijk zijn om er een doel voor te bedenken.

Bedenk echter welke opvatting mensen zich maken van de gekromde ruimte.

Ook wanneer het gedrag van een mens op zich heel regelmatig is, dan is het toch moeilijk deze regelmatigheid te leren, als zijn gedrag op een vreemde manier van het onze afwijkt. Men zegt dan bijvoorbeeld ‘Ik kan er niet aan wennen dat hij ...’. Bedenk ook dat de wens de verwachting oproept.

De taal van iemand die als zwakzinnige tussen normale mensen leeft en door hen wordt verzorgd. Hij kent misschien niet het begrip ‘morgen’.

Opereren met begrippen doordringt ons leven. Ik zie een soort analogie met een heel algemeen gebruik van sleutels. Als men bijvoorbeeld, om iets te bewegen, altijd een slot zou moeten openen.

Kan de psycholoog ons leren wat zien is? Hij leert ons niet

het gebruik van het woord zien. Is ‘zien’ een vakterm uit de psychologie? Is ‘hond’ een vakterm uit de dierkunde?

LSPP 52

– De psycholoog ontdekt misschien verschillen tussen mensen die in het gewone leven niet opvallen en pas onder experimentele omstandigheden aan het licht komen. Maar blindheid is niet iets wat de psycholoog ontdekt.

Als zien iets was wat de psycholoog had ontdekt, dan kon het woord ‘zien’ hier slechts een vorm van gedrag, een vermogen om zus en zo te handelen betekenen. Dus als de psycholoog verklaarde ‘Er zijn mensen die *zien*’, dan zou hij ons nu het gedrag van deze ziende mensen moeten kunnen beschrijven. Maar daarmee had hij ons nog niet het gebruik van de uitdrukking ‘Ik zie iets ronds wat rood is’ aan het verstand gebracht, ook niet aan mensen die zien.

Zou een ziende zich niet geheel zonder het woord ‘zien’ kunnen redden? Hij zegt bijvoorbeeld ‘Daar is ...’. Een normaal kind zou zich *lang* kunnen redden zonder het woord ‘zien’, maar niet zonder de woorden ‘rood’, ‘geel’, ‘rond’.

Als ik het verloop van mijn pijn waarneem, welke zintuiglijke gewaarwordingen zou ik gehad moeten hebben, als ik niet had waargenomen? Had ik niets gevoeld? Of het gewoon niet opgemerkt?

‘Ik had het niet gezien als ik het niet waargenomen had.’

– Waarnaar verwijzen de woorden ‘het’? Naar hetzelfde?

‘Ik had de pijn niet gevoeld als ik de pijn niet waargenomen had.’

Maar je kunt wel zeggen ‘Let op je pijn’ en *niet* ‘Voel pijn!’

Onderzoek: ‘De meeste stoelen verdampen niet.’

‘Als zoiets gebeurd was, had ik daar zeker van gehoord.’

LSPP 53

Natuurlijk kun je ook hier zeggen ‘Het is altijd zo geweest,